

Frederik II brugte mindst 1% af kronens indtægter på Tyge Brahe – så er et ord som skødesløshed et mildt udtryk for Tyges inaktivitet i denne sag. Hertil kom Tyges elendige forhold til sine fæstebønder, som han ofte synes at have behandlet med den største foragt og uden hensyn til lov og ret. Således blev Tyge i 1591 dømt for ulovligt at have fængslet bonden Rasmus Pedersen og for at have frataget ham hans fæstegård. Endelig kom så striden imellem Tyge og hans tidligere assistent Gellius Sascerides vedrørende dennes brudte ægteskabslofte til datteren Magdalene (1594-96), der førte til, at Tyge lagde sig ud med flere af universitetets professorer, såsom Thomas Fincke, Resen og Winstrup, som alle støttede professorsønnen Gellius imod Tyge, sandsynligvis på kansler Christian Friis' opfordring.

Herudover havde Tyge allerede måttet erkende, at hans stjerne havde været faldende, siden den nye regering var trådt til i 1596. Knap en måned efter kroningen havde han modtaget brev om, at han var blevet frataget sit norske len, og i marts 1597 stoppede Christian IV hans hidtige pension fra kronen på 500 daler årligt. Vanskelighederne var med andre ord mange og ved at vokse Tyge Brahe over hovedet. Brahe havde uden tvivl ret i, at Christian Friis til Borreby ikke var ham venligt stemt, men meget af det uføre, han befandt sig i, synes selvforskyldt. For Friis, der ønskede at fremme en strømlinjet og effektiv centraladministration, må Tyges arrogance og administrative slendrian have været en stadig kilde til irritation og nok til, at han har skullet ønske at stikke en kæp i hjulet på den selvfølede astronom. Wittendorff ser Tyge Brahes grundlæggende problem i vanskeligheden ved på én gang at være 'videnskabsmand' og adelig. Det var ifølge ham en usædvanlig og inden for den daværende adelsstand uacceptabel beskæftigelse. Det er næppe rigtigt! Det-

te er jo netop den periode, hvor der var en eksplosiv vækst i antallet af danske adelsmænd, der immatrikulerede sig ved ledende udenlandske universiteter. Akademisk og forskningsmæssig foretagelse blev med andre ord påskønnet som aldrig før blandt adelen både herhjemme og i udlandet. Tyge var langt fra alene blandt danske adelige, når han brugte al sin tid på lærde gøremål. I den forbindelse behøver vi ikke kaste blikket længere end til hans venner, Holger Rosenkrantz og Henrik Rantzau. Den afgørende forskel imellem dem og Tyge Brahe var simpel: Hvor de begge var velhavende og ikke havde problemer med at finansiere deres aktiviteter, så magtede den langt fattigere Tyge ikke noget sådant, men var afhængig af kongelig eller anden udefra kommende støtte.

Ole Peter Grell

Sebastian Olden-Jørgensen: *Poesi og politik. Lejlighedsdigtningen ved enevældens indførelse 1660*. Renaissancestudier 8. (Museum Tusulanums Forlag, 1996). 207 s., 198 kr.

Siden salig Edvard Holms dage har udforskningen af perioden 1660-1814 næsten ligget i dvale indtil 1945. Resultat: Trods mange værdifulde bidrag i den forgangne generation er dansk forskning langt fra på højde med europæisk, ikke mindst hvad angår den ældste enevælde, men også fordi den har taget så mange nye og vigtige felter op.

Blandt de mest iøjnefaldende *peccamina omissionis* blot to, til eftertanke og opbyggelse. Først har den næsten totale mangel på studier resulteret i, at regeringens propaganda (læs: historieforfalskning) endnu er *terra incognita*. Det umiddelbare indtryk er, at dansk propaganda 1563-1613 har været den svenske langt overlegen, men at billedet vender ved Tredivårskrigen udbrud (som vist af Sverker Arnoldsson, Göran Rystad

og Arne Stade). For det andet: Enevældens adelsfjendtlige mytologi – mest primitiv hos Niels Slange – lever fremdeles i bedste velgående, men er blot nu sunket til bunds på den politiske venstrefløj (mest grotesk hos historikeren Gustav Bang 1915). I Sverige gjorde Carl-Arvid Hessler derimod op med 'aristokratfördömandet' allerede 1943.

Lyspunkter findes dog omsider. Ikonografien og den royale symbolik har kyndige forskere taget op: Poul Eller, Steffen Heiberg, Meir Stein, Kurt Johansen og Jørgen Hein. Den sidste specielt, hvad angår den ældste enevælde. Men selv om det skumle Københavns slot ikke var noget Versailles og den danske monark ingen solkonge, er der endnu lang vej, før vi har paralleller til den aggressive, arrogante og utålelige Ludvig XIV og hans teatralske iscenesættelse af sig selv, således som Bent Holm og – især – Peter Burke på det seneste har dokumenteret.

Olden-Jørgensens undersøgelse af 'poesi og politik' bevæger sig altså på jomfruelig grund og bliver specielt værdifuld, fordi den tager den nybagte enevælde på sengen, før den endnu selv havde fundet sine egne ideologiske ben; det kom hurtigt, hvad Johs. Bunos regeringsbetalte dilettanteri 1663 noksom vidner om. Til gengæld får vi et indblik i lærdes og rimsmedes spontane reaktioner i efteråret 1660.

Lejlighedspoesien har aldrig tidligere nydt litteratur- eller historieforskningens bevågenhed. Dels har faggrænserne hindret det, dels har der rådet næsten almindelig enighed om, at genren som helhed bevægede sig under det poetiske lavmål; og uanset hvad man måtte mene, tåler den ingen sammenligning med Thomas Kingos storladne kunst, men nok – hvis man skal være lidt malign – med Brorson, når han er værst. Olden-Jørgensen giver digtene en vis rehabilitation og analyserer kyndigt og

indgående versemål – ofte alexandrinerne – retorik og metrik; kun en enkelt poet kunde ikke skandere en strofe. Forsøget er utvivlsomt velment, men anmelderen må her bryde sammen og tilstå: Den bibelske og allegoriske/mytologiske tone, der anslås, er bruskebarok for fuld udblæsning, både svulstig og panegyrisk, så frastødende, at poesien mest af alt kan minde om den 'spontane' hyldest af nutidens despoter.

Mest vellykket er nok bogens ideologiske og historiske analyser. Rimsmederierne præges uden undtagelse af den officielle sandhed fra arvehyldingsakterne oktober 1660 og den omtrent samtidige relation (som også Wolfgang Heimbech sandsynligvis har kendt 1666) og delvis den langt mere radikale enevoldsarveregeringsakt januar 1661: Stænderne havde i taknemmelighed over majestætens courage under krigen og belejringen i sandrægtighed overdraget ham arveretten til tronen. Kun et element glimrer ved sit fravær: at stænderne i deres uudgrundelige visdom nu havde indset, at rigerne ikke længere lod sig styre under adelsvældens *monarchia mixta*, men til sammen en konstruktion over Hobbes' kontraktlære (*Leviathan* 1651). Det sidste lod sig vel endnu ikke sige højt; ingen kunne i efteråret 1660 med absolut sikkerhed kende udfaldet – selv om en del poeter ikke nærrede nogen tvivl – og det kunne i så fald blive farligt.

Klogeligt har Olden-Jørgensen valgt at analysere digtene gruppevis efter poeternes position fremfor efter andre kriterier, f.eks. genrer eller kronologi; og han har lige så klogt isoleret efterårs-månederne for at undgå senere impulser. Det har givet ham muligheder for at indkredse intentioner og motiver, læserkreds osv. Opdelingen er helt klar og har lønnet sig. Den officielle sandhed sluges råt, men nuanceres efter digterens publikum; de giver uden undtagelse udtryk for spontan glæde; de affattes af

poeter med eller uden *inside information*, eller blev til *spe remunerationis*. Selv sørgede hoffet for omgående at formidle det glade budskab på tysk og inkasserede da også behørig ros og tilmed et par lige så spontane holstenske 'glædesskrig'. Der var jo trods alt tale om en ublodig revolution, men lige så usædvanlig som bispens fængsling 1536, og den krævede legitimering.

Den danske enevælde var som bekendt Europas mest autoritære (på papiret i det mindste) og den eneste, der blev lovfæstet. Kongeloven 1665 blev omhyggeligt hemmeligholdt indtil 1709, da man omsider bekvemmede sig til at publicere den (velsagtens for at forebygge svenskstøttede gottorpske arvekrav). Men offentliggørelsen vakte også bestyrtelse i Europa under den spirende oplysning. Og trods Holbergs defensorat havde Montesquieu ikke helt uret i, at den danske enevælde kun adskilte sig fra det persiske despoti ved at være kodificeret. Den unge enevælde præges af mistro, rygter om sammensværgelser og justitsmord (Kay Lykke, Gunde Rosenkrans, Oluf Rosenkrans, Jacob Worm og vel delvis også Leonora Christina).

Den strenge, kronologiske afgrænsning er fortjenstfuld, ikke blot fordi den afspejler øjeblikkets glædesrus, men især fordi den som nævnt udelukker enevældens egne ideologiske mønstre, som udformes i løbet af 1660'erne. Tjenstvillige skribenter som Johs. Buno begrundede det absolutte monarki og myten om urkongedømmet (udformet som kontrakt), hvis beføjelser adelen havde usurperet. Oluf Rosenkrans' *Apologia nobilitatis* 1681 blev undertrykt med vold, myten nåede nye højdepunkter i Wandals og Blasius' vidtløftige, retligt-teokratiske skrifter, og den nåede et niveau af karikatur og forfalskning hos Slange, der som Hans Gram udtrykte sig lod *honor regis* gå forud for *veritas*.

Som nøglebegreb har Olden-Jør-

gensen valgt 'standssamfundets repræsentative offentlighed' (s. 15, 18f. og oftere), hvorved han forstår standssamfundets grundlæggende statusbevidsthed, »som til stadighed krævede, at samfundets grundlæggende strukturer og normer kom til udtryk og bekræftedes i offentlig og symbolsk form« (et lån fra Habermas). Det er blot næppe noget ubetinget heldigt valg.

Ganske summarisk kan man sige, at den luthersk farvede standsbevidsthed trivedes indtil omkring 1630. Den formuleres endnu helt entydigt i den jyske borgerbevægelses bønsskrift 1629 – som vel at mærke ikke var adelsfjendtligt (se *Dansk socialhistorie*, III, 1980, s. 381-384). Men allerede i de korrumpere akter 1637-38 (anonymt trykt hos Suhm) viser adelsfjendtligheden utilsløret sin hestehov, paradoksalt nok absolut samtidig med, at temaet blev fast ingrediens i den svenske standsstrid og med lignende motiver, fiskale og kritik af adelens embedsmonopol, men naturligt nok også i krigslede og vendt mod den svenske, militære *perpetuum mobile* (se Sven A. Nilsson i *Scandia* 60, 1994, s. 137f.).

Bla. brødnid, måske: galdesur misundelse var (og er) ifølge Karl IX en svensk og dansk karakterbrist. Men også og især, fordi standsnormerne befandt sig under spirende opløsning. Velstandsvæksten havde skabt et velstående og veluddannet borgerligt og akademisk aristokrati og – som Povl Bagge viste (*Historisk Tidsskrift* 11. rk. III, 1950-52, s. 652-654) – en meritokratisk ideologi: Den Vorherre giver hoved, giver han også embede (men ikke nødvendigvis omvendt). Hvad københavnernes forlangte 1659 var ikke demokratisering, men »lige adgang med adelen til *honores et officia*« (*Kjøbenhavns Diplomatarium*, V, 1882, s. 454). Den samme indsigt møder vi hos Christen Skeel og Gunde Rosenkrans 1658-59,

sikkert også for at afvende den snigende enevælde.

Disse få linier blot til nuancering af Olden-Jørgensens synspunkter. De må bare ikke bortvejre hovedsagen: at der er tale om en god og indsigtsfuld af-

handling, metodisk stringent og tilmed – hvilket ikke er helt vanligt – særdeles velskrevet, en fornyelse, der smager af mere.

E. Ladewig Petersen

DET 19. ÅRHUNDREDE

Anna Rasmussen: *Forsørget og forfulgt. Om offentlig forsorg på landet i første halvdel af 1800-tallet.* (Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, 1996), 255 s., 195 kr.

I disse år, hvor guldalderen ofte fejres ved storslåede festivaler og bogudgivelser, er Anna Rasmussens bog om de allerfattigste på landet i første halvdel af 1800-tallet et særdeles vigtigt arbejde. Bogen er med til at holde proportionerne nogenlunde på plads.

Anna Rasmussen, der er mest kendt for sine forbilledlige lokalhistoriske bøger om Hylke sogn i 1700- og 1800-tallet, har denne gang udvidet sin arbejdsområde til at omfatte hele det gamle Århus amt. Derimod er emnet indskrænket til at omhandle landbosamfundets allerfattigste, dem, der ikke kunne klare sig uden andres hjælp.

I bogen gennemgås de barrierer, som iværksættelsen af fattigloven af 1803 stødte på ude i lokalsamfundene. Efter særdeles omfattende studier af det bevarede arkivmateriale på Landsarkivet for Nørrejylland fremlægger forfatteren talrige eksempler på, hvor umenneskeligt de fattige blev behandlet. De enkelte eksempler er ofte ganske skræmmende, f.eks. en fødende tjenestepige, der i huj og hast en sen aften med regn og storm blev kørt bort både fra sin plads og fra sognet, straks veerne tog til. På næsten

enhver måde søgte bønder og til dels også præster at undgå økonomiske byrder og for megen ulejlighed. De skiftende amtmænd var oftest bøndernes og præsternes modspillere – i Anna Rasmussens fremstilling fremstår amtmændene ligefrem som de retfærdige, der afværgede de værste overgreb på de fattige og deres rettigheder.

Forfatteren har med bogen villet skrive en slags »omvendt landbohistorie« ved at trodse den positive særbehandling, som danske bønder ofte har haft i historieskrivningen og i stedet synliggøre nøden og elendigheden i landbosamfundet ved »at give stemme, bevidsthed og en lille smule krop til de allerfattigste« (s. 8). Det lykkes takket være de grundige arkivstudier. Men ret beset handler Anna Rasmussens bog allermest om bønder. I århundreder havde bønderne givet almisser bl.a. som barmhjertighedsgerninger, men med fattigloven af 1803 blev omsorgen lovbehalet, og udgifterne kom til at hvile på bønderne. Afstanden mellem ydere og nydere af fattighjælp blev større og større. Deraf fulgte en stigende modvilje mod de fattige fra bøndernes side. Det er denne modvilje, bogen først og fremmest handler om.

De mange eksempler er fint disponeret og desuden forankret i større perspektiver. Forfatteren påpeger f.eks., at omkring 1850 var de fattige ulykkeligere